

Az Arany család tárgyai. Tárgykatalógus, összeállította Török Zsuzsa és Zeke Zsuzsanna

Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018, 223 l.

Colstok, falióra, törött vonalzó, kávéfőző, kanál, kefe, tejeskancsó, pipa, karperec, terítő és egy kokárda egymástól világosan elkülönült (egész vagy töredékes) képe a fehér borítón. Mit mondhatnak a tárgyak a magyar irodalmi kánon egyik legjelentősebb szerzőjének az élet(műv)éről? Milyen jelentéssel bírnak, és miért bírhat jelentőséggel megőrzésük, dokumentálásuk, megjelenítésük? Mi indokolhatta bemutatásukat kilenc évvel *Az Arany család relikviái* című, szintén a Petőfi Irodalmi Múzeum gondozta kiadvány megjelenése után?

Az Arany család tárgyai című kötet számbaveszi, egyenként leírja a közgyűjteményekben Arany János születésének 200. évfordulóján fellelhető (nyilvántartott), Arany Jánoshoz (és családjához) köthető használati, dekorációs, reprezentációs és/vagy szimbolikus funkciójú tárgyak fizikai jellemzőit, provenienciáját, megnevezi egykori használóit/birtokosát, és közzéteszi a tárgyakról készített fotókat. Ám nem pusztán a hagyományos értelemben vett tárgykatalógus, hiszen ezen túlmenően Török Zsuzsa bevezetőjéből (*Biografikus tárgyak*) kitűnik: arra vállalkozik, hogy a társadalomtudományos anyagikultúra-kutatás legutóbbi évtizedekben lezajló fordulatának és új szemléletének megfelelően biografikus tárgyakként tekintszen ezekre a tételekre. Ez a megközelítés szakít a tárgy és a humán szubjektum közötti merev elválasztás képzetével, „a tárgyak és a velük kialakított interakciók kultúra-, társadalom- és identitásformáló »képességének« elhallgatása” helyett¹ a tárgyak és az emberek dinamikus, időben változó és jelentésekkel teli kapcsolatát tekinti kiindulásnak. A módszertani bevezető tanulmányt további két értelmező fejezet követi.

Fónagy Zoltán az Arany család (töredékes) tárgyi hagyatékát társadalomtörténeti szempontból kontextualizálja (*Az Arany család tárgyai társadalomtörténeti nézőpontból*). A 19. század derekától a társadalmi mobilitás intenzívebb lett, a (tárgyak fogyasztása szempontjából fontos szerepet játszó) középosztály kiszélesedett, és a tárgyak termelésének és fogyasztásának a mértéke is megváltozott: megindult gyári tömegtermelésük, a relatív árubőség miatt elkezdett kiépülni az állandó üzletekkel rendelkező kereskedelmi hálózat (korábban a szezonális vásárok voltak az árucikk-beszerzés fő terepei), a divat ciklusainak változása lerövidült, és ez ösztönözte a tárgyak élettartamuk lejártá előtti lecserélését. E társadalmi-gazdasági környezetben

¹ BERTA Péter, *Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásra utaltság: az „új” anyagikultúra-kutatásról*, Replika, 2008, 63. sz., 33.

Arany János életútja 1817 és 1882 között a mobilitás egy példjaként szemlélhető, hiszen az elvileg hajdúnemesi kiváltságú, gyakorlatilag szegényparaszti életformában nevelkedett Arany kollégiumi tanulmányai befejezése nélkül előbb kisvárosi honorácior hivatalnok, majd a geszti Tisza-birtokon házitanító, szülővárosából a főváros-hoz lényegesen közelebb lévő Nagykőrösre költözve gimnáziumi tanár, végül Pesten a Kisfaludy Társaság igazgatója, lapszerkesztő és a Magyar Tudományos Akadémia titkára, majd főtitkára lett.²

Míg Petőfi életútja leírása során rendre visszatér az *üstökös* metafora, hozzá képest Arany pályafutása talán kevésbé látványos fordulatokkal teli, ám ha például az 1840-es évek közepén létrejött irodalmi triumvirátus harmadik, szintén paraszti származású és protestáns kollégiumot végzett tagjához, Tompa Mihályéhoz viszonyítjuk, jól látható, hogy körülbelül hasonló társadalmi pozícióból indulva (centrumtól távol élő vidéki lelkész, illetve segédjegyző) mennyivel nagyobb ívű és dinamikusabb Arany karrierje (akit Tompa folyton óvott attól, hogy Pestre költözzék) – és ez nem pusztán a tehetség, hanem választások függvénye is volt. Arany költözött, új szerepeket fogadott el és töltött be, Tompa pedig – akit életében még egyértelműen az elsőrangú költők között tartottak számon – maradt, és nem tudott/akart bekapcsolódni az ismét Pesten intézményesülő irodalmi-tudományos-kulturális életbe.

Arany János társadalmi mobilitásához térbeli mobilitás is társult, és ezt, valamint a lakóhelyek változását (a bihari vályogházaktól a pesti bérházakon át az Akadémia palotájáig) a tárgyi környezet is nyilván leképezte – bizonyos mértékig, mert amint azt Fónagy Zoltán megállapítja, Arany számára a tárgyak funkcionalitása nyilvánvalóan fontosabb volt esztétikai vagy reprezentatív szerepüknél. Úgy tűnik, ő maga általában nem tulajdonított különösebb, presztízst vagy identitást kifejező jelentést a lakberendezési, használati tárgyaknak és öltözeti elemeknek; a fennmaradt (nagyobbrészt az életút második szakaszából származó) tárgyak egy átlagos középosztálybeli-értelmiségi család tárgykészletének feleltethetők meg. Fónagy szerint az öltözködés iránti nagyvonalú érdektelenség a korszakban a középosztálybeli, családós férfiakat általában is jellemezte (és valamiféle elvárás is volt). E ponton érdemes lehet ismét Petőfire mint egy másik magatartás képviselőjére gondolni, akinek nem csupán öltözködése okozott feltűnést az 1840-es évek derekán, hanem pesti lakása szimbolikus jelentőségű tárgyakkal való felruházására is különös figyelmet fordított, amivel számára fontos értékeket akart valamiképpen deklarálni – ez a gesztus viszont, úgy tűnik, alapjában véve idegen volt Arany Jánostól.

Zeke Zsuzsanna tanulmányában (*Arany-tárgyak közgyűjteményekben*) azt mutatja be, miként lesz egy tárgyból irodalmi relikvia, és hogy a muzealizáció hogyan változtatja meg nemcsak használatának, hanem létezésének a módját is: „[A] tárgy kivonódik az »evilági« életből, ahol a dolog elhasználódik. Olyan közegbe kerül, ahol a dologok

² Vö. SZILÁGYI Márton, *Arany János társadalmi státuszának változásai*, Alföld, 66(2015), 10. sz., 88–100.

az örökkévalóság számára léteznek, megőrzik és megóvják őket a mindennapi káros hatásoktól (közvetlen fényforrás, párás levegő, emberi érintés), funkciójukat veszítve pedig szimbolikus értékűvé alakulnak át” (25). A tárgy örök életére nézvést destruktív hatású emberi érintés utólagos korlátozása azért is érdekes, mert hiszen ahhoz, hogy egy használati tárgy (irodalmi) kegytárgy legyen (vagyis a profán közeget maga mögött hagyva mintegy spirituális tartalommal telítődjék), éppen annak a tudata szükséges, hogy a jeles személy megérintette, és így ahhoz, aki testi valójában már nincs velünk, az általa megérintett, kézbe vett, viselt tárgy közvetítésével lehet kapcsolódni; ennek tiltásával vagy korlátozásával a tárgy jelenléte és látványa töltheti be ezt a funkciót.

Zeke Zsuzsanna áttekinti Arany János tárgyainak történetét a költő halálát követően, vagyis a barátok, családtagok, ismerősök közötti ajándékozás, illetve az adásvétel és az intézmények számára történő adományozás, a muzealizáció stációit, bemutatva azokat a közgyűjteményeket, amelyek jelenleg az Arany-tárgyak letéteményesei. Ezek a nagyszalontai Arany-émlékmúzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, az Arany János nevét viselő nagykőrösi református gimnázium és a muzeális gyűjtemény, az MTA Kézirattára, a Petőfi Irodalmi Múzeum, emlékszoba a geszti Arany János általános iskolában, illetve a Debreceni Református Kollégium Múzeuma.

A katalógusból ugyanakkor az is kiderül, hogy az archiválás és a muzealizáció mégsem minden esetben garancia az örökkévalóságba való átkerülésre, hiszen több, egykor közgyűjteménybe került tárgy is eltűnt, akár az utóbbi években, évtizedekben is. Másfelől pedig a laikus (nem muzeológus vagy tárgytörténész) olvasó számára a kötet egyik legmeglepőbb tanulsága az, hogy miközben Arany János már életében „A Nemzet Költője” volt, halála után pedig a személyéhez köthető tárgyak nyilvánvalóan még erőteljesebb értéket képviselhetek, mégis, a katalógus tanúsága szerint, esetenként úgy kerültek be közgyűjteményekbe és azóta úgy léteznek Arany-tárgyakként, hogy egy részükről nincsen megfelelően adatolt dokumentáció (ezt jelzik a „hagyomány szerint”, a közgyűjteményi „munkatársak szíves szóbeli közlése alapján” megjegyzések a *gyűjteménybe kerülés adatai* rovatban). Figyelemreméltó általában véve az is, mennyire eltér az egyes tárgyak hitelességének a mértéke, és hogy milyen változatos gyakorlatok alakultak ki a hitelesség bizonyítására, az előbb említett, valamiféle informális szóbeli hagyományra támaszkodó legitimáció mellett a kortársak és a leszármazottak írásos tanúságtételéig. Utóbbiak közül kiemelkedik az Arany Juliska hozományaként regisztrált és a PIM gyűjteményébe egy régiségkereskedésből 2013-ban bekerült két szekrény és falióra, amelyekhez 1932-ben több tanú jelenlétében felvett, gépírással, tárgyfotóval és pecséttel ellátott tanúsítvány készült szinte közokiratként.

A bevezető tanulmányokat az egyes tételek bemutatása követi; a tárgy fényképe mellett a következő adatok szerepelnek: lelőhely, leltári szám, anyag, méret, állapot, leírás, a gyűjteménybe kerülés adatai, a tárgy története, a tárgyra vonatkozó szakirodalom. A tételek nagyrészt használati tárgyak (bútorok, étkezéshez és tisztálkodáshoz köthető tárgyak, munkaeszközök, öltözők elemei), ezenkívül ékszerek és eleve szimbolikus

jelentőségű tárgyak (kokárda, 1848-as pénzerméből készített kanál, nemzeti színű karszalag), valamint a halottkultusz tárgyai (Arany János halotti hajtincse, Arany László koporsójának a kulcsa) találhatók köztük.

A tárgyak birtokosa túlnyomórészt Arany János volt, ezenkívül szerepelnek olyanok, amelyek tulajdonosaként az Arany család van feltüntetve (ezek közös használatú tárgyak, pl. étkezéslet darabjai, bútorok), két tárgy Arany Jánosné Ercsey Juliannához (1818–1885), öt pedig Arany Juliskához (1841–1865) társul. Megtalálhatók itt olyan tárgyak is, amelyek családon kívüli személy tulajdonát képezték, de az ajándékozó az Arany család valamely tagja volt (pl. Petőfi nyakbavaló kendője Aranyné, Prielle Kornélia – egyébként kétes hitelűnek minősített – tintatartója Arany János ajándéka volt). Feltűnő, hogy Arany János fiához, Arany Lászlóhoz (1844–1898) köthető tárgyat nem tartanak nyilván az érintett közgyűjtemények (leszámítva egy kétes hitelű tárcát, illetve koporsója a kulcsát, amely értelemszerűen nem lehetett a tulajdonában), és egyetlen tárgy sem szerepel Arany unokája, Széll Piroska (1865–1886) neve alatt (bár vannak olyan, egykor Arany János tulajdonában lévő tárgyak, amelyeket Széll Piroska ajándékozott közgyűjteménynek, tehát tulajdonosuk ekkor már ő lehetett, mint ahogyan édesapja hagyatékából számtalan tárgyat Arany László juttatott köztulajdonba, vagyis ő rendelkezett felettük).

Ez a körülmény azért elgondolkodtató, mert Arany László egy év kivételével, amelyet akkor már Pesten élő szüleitől távol, Nagykőrösön töltött, 1875-ig, házasságkötéséig együtt élt velük, míg Széll Piroska 1868-tól lakott nagyszüleivel az akadémiai szolgálati lakásban, és Ercsey Julianna elhunyt után mindössze egyetlen évig élt Arany László és felesége, Szalay Gizella (1857–1945) háztartásában. Nehezen képzelhető el (bár nem kizárható), hogy Szalay Gizella Arany László és Széll Piroska tárgyait több mint fél évszázadon át őrizte volna magánál 1945 januárjában bekövetkezett haláláig, amikor ismeretes módon megsemmisült az Arany-hagyaték egy igen jelentős része is. (A hagyatéki tárgyak emléktárgyakként való elajándékozása a rokonok és barátok számára bevett gyakorlat volt, amint ezt a katalógus is tanúsítja.) Az olvasó számára néhol nem világos, mit is kell érteni ez esetben az *Arany család* kifejezés alatt: kik tartoznak a családhoz? A katalógus végén *Az Arany család családfája* Arany János mellett hat személyt: feleségét, lányát, fiát, unokáját, vejét és menyét tünteti fel a család részeként, tehát nem tartoznak ide például Arany János szülei, testvérei (vagy éppen sógora, Ercsey Sándor), csupán az első és másodgenerációs leszármazottak, a közvetlen vérrokonok és azok házastársai, akik közül ugyanakkor csak ketten (Aranyné és Juliska) szerepelnek személyes tárgyaikkal a katalógusban.

Az sem teljesen egyértelmű, hogy az egyes tételek közgyűjteményi megnevezése során mit jelenthet a nyelvtani birtokos eset. *Arany Juliska úrasztali terítője* (31. tétel) egy olyan tárgyra utal, amelyet 1856-ban Arany Juliska készített barátnőivel, de nem az ő tulajdonában volt, mivel a nagykőrösi református egyháznak ajánlották fel. Ez a szintagma ugyanakkor birtokos és a birtok vonatkozásában formailag ugyanolyan

viszonynak tűnik így, mint például az *Arany Juliska faliórája* elnevezésű tétel (38. tétel), bár az utóbbinak Arany Juliska nyilván nem alkotója, hanem tulajdonosa volt (hozományba kapta a szüleitől). Másfelől, ha Arany Juliska kézimunkájának eredménye (úrasztali terítő) az ő neve alatt szerepel, akkor kérdéses, hogy az Arany János használta, ámde Szalay Gizella készítette hímzett írómappa (2. tétel) és tollhegytörő (7. tétel), illetve a Széll Piroska hímezte zsebóratartó (41. tétel) megnevezéséből miért hiányzik a nevük, bár a kötet végén lévő családfa mindkettőjüket az Arany család tagjaiként tünteti fel, és ez a katalógus az Arany család tárgyait regisztrálja. (Egyébként feltehetően azért hiányzik a nevük a tárgy megnevezéséből, mert ez esetben fontosabb szempont lehetett az, hogy a tárgyat Arany János használta, mint az, hogy ki alkotta.) Tulajdonképpen, ha a tárgyak életútjának a szemszögéből nézzük, akkor ritka, hogy egy tárgynak a létrejötte és megsemmisülése közötti periódusban egyetlen tulajdonosa lenne, így a megnevezéssel egy bizonyos tulajdonoshoz kötni a tárgyat azt jelenti, hogy a tárgy történetének egyetlen mozzanatát emeljük ki és rögzítjük, ami, figyelembe véve azt, hogy e tárgyak jelentőségét és speciális értékét elsősorban az biztosítja, hogy Arany Jánoshoz volt közük, Arany János tulajdonosi voltát határozza meg a tárgyat identifikáló státuszként.

Ákárcsak a PIM korábbi Petőfi-, illetve Arany-tárgykatalógusai,³ ez a kötet sem tartalmazza az Arany Jánoshoz (és/vagy családjához) köthető kéziratok, illetve képek adatait. A 2009-ben közreadott Arany-tárgykatalógus 80 tételt regisztrált, a jelen kiadvány 105-öt (a növekedés az elmúlt évtizedben közgyűjteménybe került vagy elvileg eddig is ott lévő, de lappangó tárgyak előkerülésének köszönhető). A tételek prezentációjának elrendezése ugyanakkor eltér e korábbi katalógusokétól, amelyek a kronológiát vették alapul, vagyis azt, hogy az adott tárgy (feltételezhetően) mikor került a költő tulajdonába. Ez a katalógus ugyanis tematikus csoportosításban mutatja be a tárgyakat, hat témakörhöz rendelve azokat: (1) író, költő, hivatalnok; (2) forradalom és a nemzeti szimbólumok; (3) nők a családban; (4) családi és szociális kapcsolatok; (5) férfiak egymás között; (6) hétköznapiak Aranyéknál. Az egyes tárgycsoportokat Török Zsuzsa tanulmányai kísérik, amelyek nem elsősorban azt demonstrálják, hogyan lehetséges a tárgyak életrajzát létrehozni, hanem azt, hogyan lehetséges a tárgyak révén Arany János életének egyes aspektusait bizonyos szempontok mentén (nem kronologikusan) elbeszélni.

Ez merész kísérlet, hiszen a kötet műfaja tárgykatalógus, amely első pillantásra nem feltétlenül az izgalmas olvasmány szinonimája. Más értelmezések szerint viszont a költői életrajzok gyanakvásra adhatnak okot, mert hajlamosak biografikus adatok halmozásával és a költő magatartásának, cselekedeteinek pszichologizáló magyarázataival elfedni vagy háttérbe szorítani magukat a szövegeket és a költői életművet,

³ *Beszélő tárgyak: A Petőfi család relikviái*, második, javított és bővített kiadás, összeállította KALLA Zsuzsa, RATZKY Rita, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2006; *Arany János és családjá relikviái: Katalógus*, összeállította RATZKY Rita, THURÓCZY Gergely, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009.

miközben az életrajzíró szerepe az életút megkonstruálásában reflektálatlan marad. Ugyanakkor egyetlen költő sem légüres térben alkot, az írás és a publikálás gyakorlata nem függetleníthető attól, hogy a szerző különféle társadalmi szerepeket tölt be, közösségek részese, amelyek normáihoz eltérő módon viszonyul, alkalmak, ajánlatok és kényszerek befolyásolhatják témáit és műfajválasztásait. Az utóbbi években például Kerényi Ferenc Petőfi, illetve Szilágyi Márton Csokonai életútját⁴ a korabeli társadalmi-kulturális kontextusba visszahelyező biográfiai vállalkozásai (rengeteg korabeli, szigorúan véve nem irodalomtörténeti forrás ismerete és értelmezése nyomán) tulajdonképpen sűrű leírások olyan szövetét hozták létre a költői életrajz ürügyén, amely azt is érzékelhetővé tette, miként függ össze a költőszerep alakítása és az írás gyakorlata, és amely az elsődleges kontextus visszaadásával új szemszögből volt képes láttatni e kiemelt kanonikus pozíciójú szerzőkről utólag kialakított életrajzi narratívák evidenciává nemesült állításait is. Arany Jánosról az emlékévkapcsán sem készült a fentiekhez fogható irodalomtörténeti munka, ezért is jelentős a Petőfi Irodalmi Múzeum *Önarckép álarckokban* című, 2017-ben megnyitott kiállítása⁵ és ez a vállalkozás is.

A katalógus által kialakított hat témakör és a hozzájuk rendelt tárgyak között lehetnek és vannak is átfedések (ezt a szerkesztők jelzik is). A tárgyak, korabeli források és visszaemlékezések összekapcsolásával Török Zsuzsa mintegy antropológusként érzékelteti azokat a mikroközösségeket – illetve ezek normáit és gyakorlatait –, amelyeknek Arany János részese volt, és ezáltal értelmezi a katalógusban megjelenített és másfél évszázad elteltével olykor már idegenné vált tárgyak használatának a módját. A tanulmányok nyomon kísérik azt is, milyen módon épültek be a tárgyak az emberek közötti viszonyok alakításába, ajándék, csere, vásárlás, kézimunka, továbbajándékozás révén, összességében pedig Arany János életútjának metszeteit képesek láttatni. A kegyelet indukálta muzealizáció révén elkülönített tárgyak kontextusba helyezése azonban nem kíván definitív érvényű lenni, ahogyan Török Zsuzsa írja: „Kérdéses [...], hogy ezek a kapcsolatok mennyire tükrözik azokat a tényleges összefüggéseket, melyek a tárgyak és korabeli használói között léteztek. E kételyünket a hiányos tárgyi és szórványos narratív forrásokból adódóan szükségszerűen fenn kell tartanunk, és vállalnunk is kell” (11).

A tárgykatalógust függelékként a már említett Arany-családfa, valamint az Arany család tárgyainak adományozásával kapcsolatos, eddig publikálatlan levelek szövegének közlése egészíti ki (a tizenkét levél 1885 és 1913 között keletkezett, és nagyrészt a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum archívumából származik).

⁴ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008; SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014.

⁵ Kurátorok: KALLA Zsuzsa, Kaszap-Asztalos Emese, Sidó Anna; *Önarckép álarckokban: A Petőfi Irodalmi Múzeum Arany János-kiállításának katalógusa*, főszerk. VADERNA Gábor, Bp., PIM, 2018.

A kötet folyamatosan reflektálva a tárgyak muzealizációjának okaira és következményeire azt a szociokulturális gyakorlatot mutatja be, amelynek révén a colstok és társai restaurátorok, muzeológusok, irodalomtörténészek, az irodalmi gépezet és a kulturális emlékezet működése révén jelentéseket nyerhetnek el. Mi teremthük meg és alakítjuk jelentésüket, és a tárgyak e jelentéseket hordozva léteznek tovább.

Gulyás Judit